

В.М. ЩЕНКО

канд. юрид. наук

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

УДК 341.983

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКАЗИ: ГНОСЕОЛОГІЧНА ПРИРОДА ТА ПОНЯТІЙНА СТРУКТУРА

Приділено увагу фундаментальним поглядам у науці на природу судових доказів і основоположним термінам як науковому інструментарію. Розглядаються питання, що стосуються гносеологічної природи кримінально-процесуального доказу, наводяться структурні елементи його поняття та вимоги до них.

Обґрунтування рішень по кримінальній справі в доказуванні здійснюється кримінально-процесуальними доказами. В юридичній літературі висловлювалися різноманітні думки щодо природи судових доказів. Окремі вчені вважають, що судовими доказами у кримінальному процесі можуть бути тільки факти, обставини, шляхом яких встановлюються злочин і особа, яка його вчинила [1, с.135-143], інші говорять, що під доказами слід розуміти лише фактичні дані [2, с.24]. Багато хто з авторів відстоює так зване подвійне розуміння доказів. Доказом називалися як факти, так і джерела фактів [3, с.120; 4, с.160]. Наведені визначення при всій їх відмінності мають одне спільне: фактичні дані та їх джерела розглядаються ізольовано, відокремлено одне від одного. Значне поширення отримала концепція загального поняття доказу, відповідно до якої фактичні дані та їх процесуальні джерела являють собою дві позначки одного й того ж явища. При цьому фактичні дані розглядаються як зміст доказів, а засоби доказування (показання свідків, висновки експерта й т.д.) - як процесуальна форма доказів [5, с.227-267; 6, с.75-85; 7, с.136]. Вище викладене робить за необхідне розглянути питання, що стосуються механізму утворення «слідів» злочину та змісту таких понять, як факти, інформація про них, носій фактичних даних і джерело доказів. Метою статті є визначення структури поняття судового доказу та формулювання його цілісності як правового явища. Новизна міститься у введенні в понятійну структуру кримінально-процесуального доказу логічного елемента – умовиводу як форми мислення.

Неодноразово в кримінально-процесуальній науці зазначалося, що механізм утворення слідів злочину можна пояснити положеннями з теорії відображення та теорії інформації. Спільним у поглядах науковців завжди була теза, що незалежно від того, якими б закономірностями не обґрунтовувався механізм утворення інформаційного змісту судового доказу, самі сліди злочину, які є першоосновою власне для формування, мають інформативний характер.

Т. Павлов, вивчаючи природу відображення, підкреслював, що його сутність полягає у взаємодії між предметами та явищами матеріального світу. На цій підставі науковець вирізняв декілька форм відображення: відображення в

неживій природі, відображення в живій природі та найвищу форму відображення – свідомість [8, с.22]. Він зазначав, що процес відображення супроводжується змінами, які відбуваються в об'єктах і суб'єктах як наслідок їх взаємодії. Будь-який процес відображення, відповідно до сформульованих в цій теорії закономірностей, характеризується такими рисами: а) відображення являє собою зміну стану відображаючої системи; б) ця зміна вторинна, похідна від оригіналу та виникає як результат його впливу на відображаючу систему; в) змістом відображення є особливості оригіналу, вони відтворені в іншій формі, ніж в оригіналі [9, с.24]. У кібернетиці механізмові утворення слідів при взаємодії предметів і явищ дається визначення в теорії інформації. Основним поняттям, що використовується для викладення теорії інформації, є «сигнал». Під сигналом розуміється той або інший фізичний процес, який несе інформацію про подію, явище, об'єкт, тобто модель події, явища, об'єкта [10, с.25-44]. Сигнал є результатом взаємодії не менш як двох структур, процесів: середовища та людини, об'єкта та суб'єкта. Зміст сигналу утворює інформація про подію, об'єкт. Формою існування сигналу виступає спосіб існування інформації (зміна предмета, магнітний запис тощо). Без матеріальної форми інформація не може існувати, перероблятися, передаватися. Разом із тим матеріальній формі, яка не містить інформації, не притаманні властивості сигналу [5, с.251]. Перетворення інформації на самостійну субстанцію є ідеалізмом, а зведення її до матеріальної форми - це вульгарний матеріалізм [11, с.23].

Таким чином, появу багатьох інформативних слідів на місці вчинення злочину можна пояснити цілеспрямованим вольовим впливом злочинця на оточуючу дійсність. Сліди події за обсягом уміщеної в них інформації, значно ширше ніж зміст фактичних даних, на які робиться посилання в ст.65 КПК України. У зв'язку з недостатнім рівнем розвитку людського знання не вся інформація сліду від злочину може бути отримана та не вся інформація має значення по кримінальній справі. Відповідно до зазначених наукових положень, також підкреслимо методологічну необхідність цілісного підходу до розгляду судового доказу як єдності його змісту (фактичних даних) та процесуальної форми.

Під фактами у філософії розуміються: а) подію, результат; б) щось реальне на протилежність вигаданому,

конкретне, одичне на відзнаку від абстрактного та загального. У логіці й методології науки факт - це: а) особливого роду пропозиції, що фіксують емпіричне знання; б) як форма емпіричного знання, що протиставляється теорії або гіпотезі [12, с.681]. Під обставинами розуміється яке-небудь явище, що супроводжує дію [13, с.179]. Обставини, що супроводжують вчинення злочину та наповнюють його зміст як явища у світі минулого, утворюють предмет доказування по кримінальній справі (ст.64 КПК України). На наш погляд, факти вчинення злочину та його обставини за своєю природою та змістом, як терміни у зазначеному сенсі, збігаються і є синонімами.

Фактичні дані (ст.65 КПК України) являють собою основу для формування судових доказів. У кримінально-процесуальній літературі склався погляд, що фактичні дані - це відомості, інформація, сигнали про обставини злочину [5; 14]. Уявляється, не можна ототожнювати такі категорії як відомості, інформація та сигнал. Відомості взагалі - це знання людини про властивості, якості, ознаки об'єктів матеріального світу, придбані в результаті відбиття впливу на них речей і людини. Вивчення цих властивостей, якостей та ознак дозволяє зробити висновки про їх зв'язок із діями людини та відповідно до цього, використати їх у розслідуванні для встановлення обставин злочину [15, с.85-86; 16, с.53; 17, с.85-86; 18, с.153; 19, с.49-62]. Тому фактичні дані є результатом осмислення (оцінки) суб'єктом інформаційної наповненості слідів злочину та її тлумачення.

Особливий інтерес викликає вирішення питання про природу джерела доказової інформації. У науково-процесуальній літературі під джерелами доказів розуміють: а) показання свідка, показання потерпілого, показання підозрюваного, обвинуваченого, висновок експерта, речові докази, протоколи слідчих і судових дій та інші документи, перелічені в ч.2 ст.65 КПК України [14, с.140]; б) предмети матеріального світу, які мають певні властивості, якості, ознаки, що можуть використовуватися для встановлення обставин, що мають значення по справі; людей, у свідомості яких зафіксувалися ці обставини [20, с.115; 21, с.52; 22, с.11]; в) процесуальну форму, за допомогою якої фактичні дані, що визнаються доказами, застосовуються у сфері процесуального доказування, а також носії фактичної інформації [23, с.133].

В українській мові під джерелом розуміється те, що дає початок чому-небудь, звідки щось виходить [13, с.63]. Викладене дає підстави зробити висновок, що сам термін «джерело доказів», який вживається в кримінально-процесуальній науці відносно показань допитуваних осіб, висновку експерта, протоколів слідчих та судових дій і т.д., є значною мірою умовним. С.А. Шейфер під джерелом визначає те, що дає початок чому-небудь, звідки щось виходить. Тобто показання, висновки, протоколи та речові докази повинні існувати до початку доказування. У дійсності виходить якраз навпаки: зазначені докази виникають як підсумок збирання доказів. Вони утворюються слідчим шляхом перетворення одержаних відомостей у форму, що забезпечує їх надійне збереження та наступне використання [9, с.28].

Досліджувана подія злочину, як прояв дійсності, є взаємодією у навколишньому середовищі та викликає, з одного боку, різноманітні зміни матеріальних об'єктів та зв'язків між ними, з іншого, образи у психіці людей, які

сприймали цю подію. Саме джерело доказів не можна ототожнювати з судовим доказом, чим може бути тільки інтерпретована та об'єктивована у доступній для сприйняття формі інформація, що відбиває специфіку обставин злочину. Під джерелами слідів необхідно розуміти, власне, взаємодію предметів, явищ і станів [24, с.108]. На наш погляд, буде правильним стверджувати, що сліди є проявом сутності джерела. Джерело за своєю природою викликає появу слідів [25, с.112-114; 26, с.638]. Тому безпосереднім джерелом слідів злочину, в загальному розумінні, є суспільно небезпечний вплив правопорушника, поведінка якого проявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність. Формування доказів у процесуальному розумінні здійснюється у перебігу процесуальної діяльності слідчого, суду та закінчується тої миті, коли отримані відомості закріплюються одним із передбачених законом способів. Орган дізнання, слідчий, прокурор та суд перевіряють і досліджують об'єкти матеріального світу, що виступають носіями слідів злочину, взаємодіють між собою з метою кримінального судочинства та залучають до процесу інших учасників [27, с.23]. Ця діяльність соціальна за своєю природою та суб'єктивна за характером. Хоча об'єктивне та суб'єктивне перебувають у взаємозв'язку та доповнюють одне одного, суб'єктивне викликається об'єктивним і керується закономірностями його руху [28, с.38].

Отже, викладене дає підстави приєднатися до позиції науковців, які стверджують, що перелічені у ч.2 ст.65 КПК України так звані «джерела доказів» необхідно вважати процесуальною формою існування доказової інформації у кримінальному процесі. Стверджуючи зворотне, тлумачники закону будуть припускати логічної помилки, що з латині звучить як «idem per idem» - «те ж через те ж саме», бо не можуть бути речові докази джерелами доказів. Джерелом речових доказів, документів тощо, у цілому, є сама подія злочину [14, с.140]. Під таким кутом зору доказ виступає як об'єктивно-суб'єктивна категорія [5, 9, 14, 28]. Об'єктивна сторона доказу полягає в тому, що в ньому у вигляді відомостей відбиті обставини події злочину, що виникли та існують незалежно від свідомості суб'єкта пізнання; тобто об'єктивна основа доказу - це наслідок взаємодії події з навколишнім середовищем. Суб'єктивна сторона доказу полягає в тому, що він є наслідком відбиття зовнішніх обставин у свідомості суб'єкта пізнання, та наступного перетворення отриманих відомостей у передбачену законом процесуальну форму.

Викладені міркування дають підстави стверджувати, що ототожнювати поняття «джерело» та «носій слідів» злочину неможливо. Під носієм у загальному розумінні суті цього слова слід вважати те, що може служити засобом відображення, фіксації, бути виразником чого-небудь [29, с.112]. У кримінальному процесі носієм слідів події злочину виступають предмети, що можуть бути засобом сприйняття, фіксації та збереження доказової інформації. Стосовно показань свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, носіями фактичних відомостей є слова, речення, складні мовні конструкції [30, с.44-241]. Носіями речових доказів є матеріальні об'єкти, що перебувають у твердому, сипкому або газоподібному стані [21, с.53]. Поява нових видів інформації зумовлює специфіку їх збереження та передачі через носії, вироблені з урахуванням останніх досягнень теорії інформатики та документалістики. Фактичні дані як елемент структури доказу, що міс-

тяться на носіїв інформації, за змістом можуть бути будь-якими, тобто поява все нових видів інформації не може перешкодити їх застосуванню як доказів по кримінальній справі. Але у всіх випадках вони повинні відповідати вимогам перевіряємості. В іншому випадку, суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності будуть позбавлені можливості спростовувати докази. Від надійності носіїв знакової інформації залежить якість сприйняття, збереження та відтворення слідів злочину у знаковій формі, що зумовило необхідність визначення науково-технічних вимог, які забезпечать бездоганне існування конкретного виду інформації на певному носії. Ці вимоги повинні враховувати слідчий та суд при отриманні та оцінці нових видів інформації, тобто якісний їх зміст з точки зору повноти сприйняття безпосередньо пов'язаний з технічними можливостями носія.

Структура поняття кримінально-процесуального доказу буде не повною, якщо до неї не включити такий елемент, як процесуальна форма. Процесуальна форма покликана забезпечити надійність кримінально-процесуального доказування. У загальноживаному смислі слова під формою розуміють: а) зовнішній обрис, зовнішній вид, контури предмету; б) зовнішнє вираження якого-небудь змісту; в) спосіб існування чого-небудь [26, с.1427]. Говорячи про кримінально-процесуальну форму як елемент понятійної структури судового доказу, зазначимо, що носій доказової інформації буде елементом структури цього поняття лише за умови дотримання передбаченої кримінально-процесуальним законодавством процедури його формування.

Поняття судового доказу не є простою сукупністю елементів його структури. У філософії був сформульований принцип цілісності, суттєвість якого полягає в тому, що ціле не зводиться до простої суми його частин, а є зв'язком, об'єднаним предмету у складні взаємовпливові комплекси [25, с.117-118]. Ураховуючи, що кримінально-процесуальне доказування являє собою логіко-практичну діяльність, розкрити поняття судового доказу неможливо без останнього його складника, який встановлює зв'язок між доказом у цілому та власне доводжуваною тезою (предметом доказування) - формою мислення, умовиводом. Маючи на увазі під умовиводом розумову діяльність, що пов'язує в ряд посилок і слідств думки різного змісту [12, с.671], можна стверджувати, що не буде умовиводу, не буде і кримінально-процесуального доказування.

Таким чином, фактичні дані, носій доказової інформації, процесуальна форма та умовивід як форма логічного зв'язку між всіма елементами поняття, самим доказом в цілому та власне доводжуваною тезою по кримінальній справі, укладають структуру судового доказу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. -М.: Юрид. лит., 1962. -374 с.
2. Каз Ц.М. Доказательства в советском уголовном процессе. -Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1960. -115 с.
3. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Часть общая. -М.: Юрид. лит., 1989. -372 с.
4. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. -М.: Юрид. лит., 1958. -384 с.
5. Теория доказательств в советском уголовном процессе /Под ред. Н.В. Жогина. -М.: Юрид. лит., 1973. -734 с.
6. Треушников М.К. Судебные доказательства. -М.: Юрид. бюро Городец, 1997. -164 с.
7. Уголовный процесс: Учебник /Под ред. П.А. Лупинской. -М.: Юристъ, 1995. -544 с.
8. Павлов Т. Теория отражения. -М.: Госполитиздат, 1949. -521 с.
9. Шейфер С.А. Собрание доказательств в советском уголовном процессе: методологические и правовые проблемы. -Саратов: Саратовск. ун-та, 1986. -169 с.
10. Полетаев И.А. Сигнал. -М.: Наука, 1958. -63 с.
11. Тюттин В.С. О природе образа. -М.: Наука, 1963. -97 с.
12. Философский энциклопедический словарь /Под ред. С.С. Аверинцева, Л.Ф. Ильичева и др. -М.: Сов. энцикл., 1989. -684 с.
13. Короткий тлумачний словник української мови /Лід ред. Д.Г. Гринчишина. -К.: Рад. шк., 1988. -111 с.
14. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. -Киев: Вища школа, 1984. -131 с.
15. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. -М.: Юрид. лит., 1964. -177 с.
16. Глушков В.М. О кибернетике как науке. -М.: Наука, 1964. -84 с.
17. Жуков Н.И. Информация. Философский анализ. -Минск, 1966. -158 с.
18. Моисеев В.Д. Центральные идеи и философские основы кибернетики. -М.: Наука, 1965. -97 с.
19. Новик И. Кибернетика. Философские и социологические проблемы. -М.: Госполитиздат, 1963. -205 с.
20. Кокорев Л.Д. Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. -Воронеж: Воронежск. ун-та, 1992. -143 с.
21. Салтвевський М. В. До питання про поняття доказів в кримінальному судочинстві // Право України. -1996. -№ 1. -С.52-54.
22. Треушников М.К. Относимость и допустимость доказательств в гражданском процессе. -М.: Юрид. лит., 1981. -96 с.
23. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. -Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1976. -206 с.
24. Цонев В. Информация и отражение. -София, 1977. -101 с.
25. Введение в философию /Под ред. И.Т. Фролова. -Ч.2. -М.: Изд-во Полит. наука, 1989. -639 с.
26. Советский энциклопедический словарь /Под ред. А.М. Прохорова, А.А. Гусева, В.Г. Панова и др. -М.: Сов. энцикл., 1988. -1600 с.
27. Молчанов В.В. Собрание доказательств в гражданском процессе. -М.: Изд-во МГУ, 1991. -92 с.
28. Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью. -М.: Закон и право, 1999. -153 с.
29. Словарь русского языка /Под ред. С.И. Ожегова. -М.: Сов. энцикл., 1978. -916 с.
30. Иванов Е.А. Логика. -М.: БЕК, 1996. -309 с.

Надійшла до редколегії 07.07.2006

ИЩЕНКО В.Н. УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА: ГНОСЕОЛОГИЧЕСКАЯ ПРИРОДА И ПОНЯТИЙНАЯ СТРУКТУРА

Уделено внимание фундаментальным взглядам в науке на природу судебных доказательств и основопопулярным срокам как научному инструментарию. Рассматривается вопрос, который касается гносеологической природы уголовно-процессуального доказательства, приводятся структурные элементы его понятия и требования к ним.

***

ISHCHENKO V.N. CRIMINAL-REMEDIAL PROOFS: the GNOSIOLOGICAL NATURE AND CONCEPTUAL STRUCTURE

The attention is given to fundamental sights in a science on a nature of judicial proofs and to basic terms as to scientific toolkit. The question which concerns a gynecological nature of the criminal-remedial proof is considered, structural elements of its concept and the requirement are resulted in them.

Д.С. КАБЛОВ

Донецкий юридический институт ЛДУВС

УДК 172.12+341.945

ДЕЯКІ МОРАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПОВЕДІНКИ ЧЛЕНІВ ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ¹

Показане значення професійної етики та поведінки члена громадських формувань з охорони громадського порядку для етичного регулювання внутрішніх і зовнішніх професійних відносин.

Охорона громадського порядку являє собою один з головних напрямків діяльності органів виконавчої влади. Громадський порядок – це фундамент нормального соціального життя та діяльності всіх державних і громадських установ. Громадський порядок, який встановлений шляхом реалізації моральних та правових норм, може бути завжди стійким за умови його постійної охорони. Платон у “Законах” вказав, що справа не закінчується встановленням порядку в державі: “...ні, цілком закінченим треба рахувати ту справу, яка виконується лише тоді, коли знайдені засоби, сприяють збереженню того, що з’явилося на світ; інакше цілому чогось не вистачає” [1, с.446].

Треба звернути увагу на те, що охорона та зміцнення громадського порядку – це не стихійний процес, а діяльність, пов’язана з правовою активністю громадян, у якій в основному проходить їх життя, структур виконавчої влади, що охороняють громадський порядок. При тому необхідно підкреслити, що ця діяльність заснована, перш за все, на нагляді, хто б його не здійснював – громадські об’єднання, громадяни, посадові особи, державні органи.

Розглядаючи докладніше діяльність громадських формувань видно, що член громадського формування є представником суспільних інтересів і повинен служити народу

України. Своїми діями та вчинками він має сприяти зміцненню позитивного іміджу та авторитету громадського формування, дорожити своїм ім’ям та статусом члена громадського формування. Він також є представником громадської організації, призначеної охороняти громадський порядок, дотримуючись закону. Кожна дія члена громадського формування має базуватися на підставі правомочності, правової впевненості та рівності перед законом.

В окремих аспектах питання доцільності існування громадських формувань по охороні громадського порядку та державного кордону у своїх роботах розглядали Д.М. Бахрах, І.І. Веремеєнко, І.О. Галаган, Є.Є. Додіна, А.Т. Комзюк, С.Т. Чоботенко, О.Н. Ярмиш та ін.

Мета нашої роботи полягає в з’ясуванні основних питань, пов’язаних з визначенням поняття моральних принципів поведінки членів громадських формувань по охороні громадського порядку і державного кордону. Для досягнення цієї мети поставлені наступні завдання: проаналізувати теоретичні положення про громадські формування, їх розвиток, роль членів цих формувань в охороні громадського порядку, а також сформулювати відповідні пропозиції щодо вдосконалення законодавства і практики його застосування у зазначеній сфері.

Таким чином, високий рівень етичних стандартів, як норми поведінки, є постійним завданням члена громадського формування, кожна його дія повинна ґрунтуватися на

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Олійник І.І. (ДЮІ ЛДУВС).